

Курило Т. В.,

кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу Львівського державного університету внутрішніх справ

ВІДМЕЖУВАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ ВІД СУМІЖНИХ ДОГОВІРНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Анотація. У статті проаналізовано виникнення й розвиток правового інституту спадкового договору та зроблено спробу визначення його місця в системі цивільних договорів. Зокрема, зазначається, що чинним Цивільним кодексом України передбачено низку нових правових інститутів, серед яких й інститут спадкового договору.

Ключові слова: спадковий договір, спадкові відносини, договір ренти, договір довічного утримання.

Постановка проблеми. На сучасному етапі інтеграції України з Європейською Спільнотою важливим є приведення правових норм до відповідності із загальними нормами європейського та міжнародного права. В економічно-соціальной ситуації, у якій на сьогодні опинилася Україна, є сенс у розв'язку деяких положень спадкового права загалом і спадкового договору зокрема.

Спадковий договір є цікавим і корисним інститутом спадкування. Незважаючи на недостатнє правове регулювання порядку його укладення й виконання, він є досить привабливим способом розпорядження майном для власника (відчужувача за спадковим договором), зокрема, з огляду на можливість здійснення контролю за виконанням спадкового договору як за життя, так і після смерті відчужувача. З іншого боку, ураховуючи заборону відчуження майна, яке є предметом договору, набувач теж отримує гарантії, що виконання ним усіх зобов'язань за договором у майбутньому принесе сподіваний результат – отримання у власність майна.

Метою статті є порівняльно-правовий аналіз юридичної природи спадкового договору та його відмежування від інших договірних конструкцій у цивільному праві.

Відповідно до поставленої мети, у статті формулюються такі завдання:

- визначити поняття й змісту спадкового договору;
- установити місце спадкового договору в системі цивільних договорів серед інших правових конструкцій;

Теоретичну основу дослідження склали положення, викладені в працях вітчизняних і зарубіжних учених: М.І. Брагінського, В.В. Васильченка, К.А. Граве, О.В. Дзери, Ю.О. Заїки, В.М. Коссака, В.І. Курдиновського, С.В. Мазуренко, Р.А. Майданик, Є.О. Харитонова, Я.М. Шевченко та ін. Тоді як у багатьох країнах світу інститут спадкового договору є широко розповсюдженим, а порядок укладення й виконання спадкових договорів детально регламентований законодавством, у нашій державі спадковий договір дотепер поступається усталеним інститутам спадкування за законом і заповітом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спадковий договір переважно моделюється на засадах договору ренти й може розглядатись як зобов'язання «періодичної боргової вимоги невизначеного і довготривалого характеру» [1, с. 8], обтяжене особистим розпорядженням відчужувача (як отримувача ренти), що передбачає виконання передання май-

на (рентного капіталу) відчужувача у власність набувача (як платника ренти) на випадок смерті відчужувача.

Для наведених договорів спільним є «наявність зустрічних вимог, які виникають як безпосередньо після укладення договору (довічне утримання, рента), так і після смерті (спадковий договір)» [2, с. 138].

Відмінність між спадковим договором і договорами ренти та довічного утримання полягає в цілях цих правочинів і моменті переходу права власності на майно, яке становить предмет договору [2, с. 139].

За довічного утримання ренти головною метою відчужувача – набути утримання за життя. За спадковим договором відчужувач зацікавлений у тому, щоб контрагент здійснив певну дію (чи дії) як майнового, так і немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття.

На перший погляд може здаватися, що договір довічного утримання та спадковий договір дуже схожі, якщо їх порівнювати й брати до уваги права й обов'язки сторін, процедуру оформлення, виконання таких договорів. Так, у них дуже багато спільних рис, але між ними існує суттєва різниця. Ця різниця полягає в моменті набуття права власності набувача на майно відчужувача. Якщо за договором довічного утримання набувач набуває права власності на майно відчужувача з моменту державної реєстрації нотаріально посвідченого договору й надалі ще за життя відчужувача уже є власником цього майна, то у спадковому договорі право власності на майно відчужувача виникає в набувача тільки після смерті останнього. Тому цей договір є саме «спадковим». Процедура оформлення спадщини в такому випадку виконана процедурою укладення та оформлення спадкового договору й подальші дії щодо оформлення спадщини набувачу не потрібно виконувати.

Іншою суттєвою різницею між цими двома договорами є відсутність у відчужувача за спадковим договором обов'язків щороку сплачувати податок із доходів, тому що в нього відсутні самі грошові одержання. За договором довічного утримання таке зобов'язання у відчужувача є, тому що він одержує обов'язкову грошову допомогу.

У спадковому договорі загальний обсяг дій на виконання особистого розпорядження відчужувача не обов'язково «повинен бути чітко визначеним...» [3, с. 3–4], оскільки з цим закон імперативно не пов'язує питання про належне виконання або невиконання передбачених договором умов. Закон допускає диспозитивний підхід у цьому питанні й залишає його вирішення на розсуд сторін спадкового договору.

У разі розірвання договору довічного утримання (догляду) суд може залишити за набувачем право власності на частину майна з урахуванням тривалості часу, протягом якого він належно виконував свої обов'язки за договором (ч. 2 ст. 756 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)). Уведення такої норми має позитивний характер, оскільки спрямоване

на захист інтересів добросовісних набувачів за договором [4, с. 130–136].

Спадковий договір, незважаючи на закріплення в книзі шостій «Спадкове право» й «... тісний зв'язок із відносинами з приводу посмертного переходу майна...» [5, с. 118–121], є договором на випадок смерті, а не договором про спадкування. У зв'язку з цим потрібно розрізняти так звані договори про спадкування і спадкові договори. Поняттям договорів про спадкування охоплюється «низка правочинів, що укладаються між спадкодавцем та особами, яким він бажає передати майно після своєї смерті. Натомість призначення спадкового договору полягає у встановленні взаємних зобов'язань між відчужувачем майна, який бажає передати його після смерті певній особі на умовах зустрічного виконання визначених дій, та набувачем, який набуває майно за умови виконання умов спадкового договору» [6, с. 14–15].

Спадковий договір не регулює відносини спадкування, оскільки «у прямому розумінні слова не передбачає виникнення спадкових правовідносин і віднесення його до спадкового права є дещо умовним» [7, с. 394].

Предмет спадкового договору хоча й передбачає перехід права власності на майно фізичної особи, яка померла, до іншої особи (набувача), однак такі права не входять до спадщини, а їхні набувачі не визнаються спадкоємцями.

У спадковому праві спадщиною зазвичай визнається сукупність прав та обов'язків спадкодавця, які переходять у спадкоємця в порядку наступництва універсального й сингулярного [8, с. 4–6].

Загалом правонаступництво передбачає «передачу права одним суб'єктом і наступництво цього ж права іншим суб'єктом» [8, с. 6]. Універсальне спадкове правонаступництво передбачає «перехід до спадкоємця всіх майнових прав і обов'язків спадкодавця як єдиного комплексу»

У цьому випадку акт прийняття спадщини поширюється на всю спадщину, незалежно від того, у кого вона перебуває і що певні її об'єкти невідомі спадкоємцю в момент прийняття спадщини. Крім того, універсальність виявляється й у тому, що до спадкоємця переходять не лише права, а й обов'язки. Причому неприпустимим є прийняття спадщини частково, за умовою або з певними застереженнями.

Поруч з ідеєю універсального наступництва спадкове право допускає також спадкування на засадах сингулярного наступництва на випадок смерті на основі заповідальних відказів, «на підставі яких певні особи набувають окремих прав щодо належного заповідачеві майна, не стаючи при цьому суб'єктом будь-яких відносин» [9, с. 46].

У зв'язку з цим спадкуванням визнається не будь-який посмертний перехід майна фізичної особи до інших осіб, а лише в порядку спадкування. Якщо права й обов'язки виникають не в порядку спадкування, а «внаслідок смерті спадкодавця, то вони не переходять у спадщину, а можуть набуватися спадкоємцем чи іншими особами на інших підставах» [2, с. 139].

Висновки. Законодавче формулювання поняття спадкового договору, викладене у ст. 1302 ЦК України, згідно з якою за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) й у разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

Відмінність між спадковим договором і суміжними конструкціями полягає в цілях цих правочинів і моменті переходу права власності на майно, яке становить предмет договору.

Суб'єктами спадкового договору є відчужувач і набувач. Відчужувачем може бути одна або кілька фізичних осіб – подружжя, один із подружжя або інша особа. Набувачем у спадковому договорі може бути фізична або юридична особа (ст. 1303 ЦК України)

Ст. 1305 ЦК України передбачено, що набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття. Відчужувач має право призначити особу, яка здійснюватиме контроль за виконанням спадкового договору після його смерті.

Спадковий договір може бути укладений за участі подружжя. У цьому випадку предметом спадкового договору може бути майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, а також майно, що є особистою власністю будь-кого з них.

Істотними умовами спадкового договору є його предмет, яким є майно відчужувача, та умови вчинення дій на виконання його особистого розпорядження.

Спадковий договір укладається в письмовій формі й підлягає нотаріальному посвідченню. Він підписується сторонами в присутності нотаріуса та підлягає нотаріальному посвідченню за місцем перебування основної частини спадкового майна. Якщо предметом спадкового договору є майно, яке підлягає державній реєстрації, нотаріус у тексті договору зазначає про необхідність його реєстрації у відповідному реєструвальному органі після смерті відчужувача.

У випадках припинення договору за взаємної згоди сторони можуть самі визначити наслідки відмови від договору. Наслідки відмови від договору можуть визначатися безпосередньо в законі, якщо в договорі, що розривається, немає вказівки на наслідки його припинення.

Спадковий договір може бути розірвано на вимогу відчужувача, набувача або осіб, які здійснюють контроль за його виконанням. За життя відчужувача цей договір може бути розірвано судом на вимогу відчужувача в разі невиконання набувачем його розпоряджень. Після смерті відчужувача договір може бути розірвано на вимогу осіб, які здійснюють контроль за виконанням такого договору.

Забезпечення виконання спадкового договору можливе як за допомогою загальних способів забезпечення виконання зобов'язань (глава 49 ЦК України), а також використання заходів цивільної відповідальності, передбачених за порушення зобов'язань (глава 51 ЦК України), так і спеціальних засобів, установлених законом (ст. 1307 ЦК України) саме для цих відносин.

Цивільні правовідносини в спадковому договорі складаються з приводу певного майнового права – права власності. Об'єктами цивільних правовідносин у договорі можуть бути речі, гроші, цінні папери, а також майнові права. Громадяни, котрі звертаються до нотаріуса з питань його укладання, виявляють намір урегулювати відносини, спрямовані на перехід права власності на майно після смерті власника, без подальшого оформлення спадкових прав на це майно. Спадковий договір має подвійну правову природу: він водночас є і розпорядженням на випадок смерті, і договором, змістом якого обумовлюються його істотні умови.

Отже, незважаючи на те що спадковий договір є досить новою для українського законодавства правовою конструкцією, будемо сподіватися, що його застосування дасть громадянам змогу реалізувати свої права щодо розпорядження власним майном.

Література:

1. Чуйкова В. Правова характеристика спадкового договору / В. Чуйкова // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 4. – С. 3–4.
2. Кравченко О.Ю. Поняття та ознаки спадкового договору / О.Ю. Кравченко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18 «Економіка і право»: збірник наукових праць. – Вип. 9. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – С. 98.
3. Яворська О.С. Розірвання договору довічного утримання (догляду) / О.С. Яворська // Університетські наукові записки. – 2014. – № 3. – С. 130–136.
4. Мазуренко С.В. Спадковий договір у цивільному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / С.В. Мазуренко. – О., 2004. – 20 с.
5. Васильченко В.В. Юридична сутність інституту спадкового договору та його місце в системі цивільного права / В.В. Васильченко // Право України. – 2003. – № 6.
6. Цивільне право України: Академічний курс: [підручник]: у 2 т. / за заг. ред. Я.М. Шевченко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – Т. 1: Загальна частина. – 2003. – 520 с.
7. Шевчук Л.В. Заповіт як підстава виникнення правонаступництва в цивільному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Л.В. Шевчук. – К., 2001. – 17 с.
8. Васильченко В.В. Рецепція римського спадкового права в сучасному спадковому праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В.В. Васильченко. – К., 1997. – 26 с.
9. Аномалії в цивільному праві України: [навчально-практичний посібник] / за заг. ред. Р.А. Майданика. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К.: Юстініан, 2010. – 1008 с.

Курьяло Т. В. Отграничение наследственного договора от смежных договорных конструкций в гражданском праве

Аннотация. В статье проанализированы возникновение и развитие правового института наследственного договора и сделана попытка определения его места в системе гражданских договоров. В частности, отмечается, что действующим Гражданским кодексом Украины предусмотрено ряд новых правовых институтов, среди которых и институт наследственного договора.

Ключевые слова: наследственный договор, наследственные отношения, договор ренты, договор пожизненного содержания.

Kurylo T. Separation of inheritance contractual agreement from adjacent structures in civil law

Summary. In this scientific article the appearance and development of the legal institution of hereditary agreement and attempt to determine its place in the system of civil contracts. In particular, it is noted that the current Civil Code of Ukraine provides a number of new legal institutions, including the Institute of inheritance and contract.

Key words: hereditary contract, inheritance relations.